

47. Там само. – Арк. 104.
48. Там само. – Арк. 104-106.
49. Там само. – Арк. 73.
50. ЗУ УСРР. – 1923. – №18-19. – Ст. 311.
51. ДАВО – ФР 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 33-34 зв.
52. Там само. – Арк. 34 зв.
53. Там само. – Арк. 107.
54. Там само. – Арк. 185-185 зв.
55. Там само. – Арк. 75-77 зв.
56. Там само. – Арк. 186 зв.
57. Там само. – Арк. 187.
58. ДАХМО. – ФП. 337. – Оп. 1. – Спр. 202. – Арк. 88.
59. Гринько Г. Ф. Вказана праця. – С. XIII.
60. ДАВО. – ФР 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 193.
61. Там само. – Арк. 189.
62. Там само.
63. Там само. – Арк. . 189-189 зв.
64. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1293. – Арк. 62.
65. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1286. – Арк. 194.
66. Там само. – ФР. 925. – Оп. 2. – Спр. 1297. – Арк. 15.

Резюме

В статті досліджуються ход, особливості та результати реформування уездно-волосного звена адміністративно-територіального устрою Подольської губернії.

Ключевые слова: реформа, районирование, уезд, волость, округ, район.

Одержано 16 листопада 2012 р.

УДК 377.8 (477.42) “193”:33.027 – 057.87

О.Б. Комарницький

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ТЕХНІКУМІВ ЖИТОМИРЩИНИ У 30-ті рр. ХХ ст.

У статті визначено різні форми партійної та політосвітньої діяльності студентів педагогічних технікумів Житомирщини у 30-х рр. ХХ ст., йдеться про їхню участь у роботі гуртків, громадських організацій тощо. Аналізується стан забезпечення молоді житлом, харчуванням, стипендіями.

Ключові слова: студенти, технікум, комуністи, кампанія, стипендія.

У 30-х рр. ХХ ст. вчителів для Житомирського регіону, окрім профільних інститутів, готували педагогічні технікуми (ПТ), які діяли, зокрема, у Житомирі (єврейський), Бердичеві, Коростишеві, Малині. Наукові розвідки про їх роботу відсутні. Відома лише згадка про Житомирський єврейсь-

кий ПТ у повідомленні С.М. Коляденка¹. Окремі аспекти роботи технікуму відображено в одній із наших публікацій².

У цій статті на основі наявних джерел та матеріалів тогочасної періодичної преси охарактеризуємо громадсько-політичне та матеріальне становище студентства педтехнікумів Житомирщини в означений період.

У ПТ в авангарді партійної і політосвітньої роботи були комуністи і комсомольці. Встановити точні дані щодо їх кількості важко, зважаючи на різнобій в інформаціях. Зокрема, у різних джерелах зазначалося, що в Бердичівському ПТ в 1931 р. налічувалося 170 комсомольців³, у грудні 1932 р. – 3 комуністи і 313 комсомольців (!)⁴, у 1934 р. – відповідно 3 і 84⁵, у 1935 р. – 1 і 120⁶. У Житомирському єврейському ПТ у травні 1933 р. було 86 комсомольців⁷, грудні 1935 р. – 71⁸.

Серед пріоритетів у роботі ПТ визначалося проведення політичного навчання. Зокрема, у Житомирському єврейському ПТ у 1932 р. розпочали роботу 4 комсомольські політшколи, роботою в яких охопили всіх студентів. Між окремими школами влаштовували політбої⁹. У 1935 р. тут діяли 3 комсомольські і 8 професійних політшкіл. Перші з них охопили навчанням 108 осіб, у т.ч. 71 комсомольця і 37 безпартійних. Було проведено 13 політзанять: на 3-х заняттях вивчали постанови пленуму ВЛКСМ, одну з промов генерального секретаря ЦК ВЛКСМ О.В.Косарева; на 2-х – обговорили доповідь комінтернівця Піка на VII конгресі Комінтерна, на 3-х – вивчали доповідь генерального секретаря виконкому Комінтерну Г.М.Дімітрова, ще на 2-х – виступ члена ЦК ВКП(б) Л.П.Берії. На 3-х заняттях студювали політграмоту. У навчальні плани вводилися також політгодини з питань «точної політики»¹⁰. У 1937 р. функціонувала також школа з вивчення Конституції СРСР і УРСР¹¹. У технікумі регулярно скликалися загальні комсомольські збори. Так, з 1 вересня 1935 р. по 1 лютого 1936 р. на них обговорили такі питання: «Рішення XI пленуму ЦК ЛКСМ й завдання нашої КСМ організації», «Про виховання жіночої молоді», «Про академвстигаємість комсомольців і студентів», «Про роботу політшкіл», «Про підписку газет комсомольцями», «Про Італо-Абісінську війну», «Про культурно-побутові умови студентів», «Про XVIII-річчя Жовтня», «Про стаханівський рух», «Доповідь т. Леніна на III-му з'їзді» тощо¹².

Слабше було поставлене політнавчання у Бердичівському ПТ. В 1931 р. у журналі «Студент революції» йшлося про те, що воно фактично було відсутнє, не працював жоден політгурток. За бездіяльність розпустили бюро технікумівського осередку ЛКСМУ, а також профком¹³. Не покращилося становище і в наступні роки. У жовтні 1935 р. інструктор відділу учнівської молоді Вінницького обкому ЛКСМУ Янкелевич у листі на ім'я секретаря комітету комсомолу ПТ Пасічника звертав увагу на те, що у закладі не було організовано гуртків з вивчення історії ВКП(б). Тому пропонувалося вивчити склад тематичних гуртків і сформувати з них групу студентів для вивчення історії партії¹⁴.

Активізації політичної та навчально-виховної роботи слугувало проведення «соціалістичних» змагань, які проводилися між окремими студентами, курсами, зокрема у Житомирському єврейському ПТ. Вони брали на себе конкретні зобов'язання. У 1932 р. технікум брав участь у Всесоюзному конкурсі вишів та технікумів і викликав на змагання Житомирський садовгородній технікум, запросивши за арбітра редакцію газети «Радянська Волинь». Змагалися з Житомирським єврейським ПТ також Вінницький та Одеський єврейські ПТ (арбітр – редакція газети «Дер Штерн»)¹⁵. Частина студентів оголошували себе передовиками («ударниками»), проводилися їхні зльоти. У травні 1933 р. на одному із них обговорювалося питання про «виявлення лжеударників». Після перевірки кількість «ударників» зменшилась з 150 (84% від загальної кількості студентів) до 140 (80%). Водночас, 36 кращих «ударників» преміювали¹⁶. У 1935-1936 н.р. «ударництвом» було охоплено 180 студентів¹⁷.

У Бердичівському ПТ до індивідуального соцзмагання та «ударництва» залучили 60% студентів. Уклалися договори («умови») на соцзмагання між окремими курсами, на яких створювалися «буксирні бригади» з ліквідації академзаборгованості¹⁸. ПТ брав участь і у Всесоюзних змаганнях. Зокрема, у 1935 р. він змагався з Бердичівським медичним технікумом. Обидва заклади взяли на себе такі зобов'язання:

1. У навчальній роботі:

- довести успішність студентів на «дуже добре» і «добре» до 45%, «задовільно» – до 55%;
- опрацювати програми і робочі плани «на основі марксо-ленінської методології» і довести їх до відома студентів;
- студентам систематично готуватися до занять, а викладачам щодня облікувати успішність студентів та не допускати академзаборгованості;
- «міцно» пов'язати теорію з практикою і вести точний облік відвідування практичних занять;
- за календарем проводити консультації для студентів, на добровільних засадах розгорнути роботу «буксирних бригад»;

2. У громадсько-політичній і культурній роботі:

- розподілити громадські навантаження серед студентів та вести точний облік їх виконання;
- «широко розгорнути» політнавчання;
- організувати політичний та військовий кабінети і систематично проводити в них роботу за календарем;
- систематично працювати у підшефному селі, зокрема щомісячно випускати стінгазету, двічі на місяць обговорювати з колгоспниками питання «поточної політики» тощо;
- розгорнути роботу громадських організацій (ТСО «Авіахім», Український Червоний Хрест), гуртків – музичного, літературного, співочого, шахматного та ін.;

– підготувати 25% студентів, які б склали нормативи на значок ГСО, 10% – значок ГПО;

– організувати культпоходи у кіно, театри, художні вечірки (не менше 3 разів на місяць). У кінотеатрах для кращих «ударників» закупити постільні місця;

– домогтися забезпечення належних санітарних та гігієнічних умов;

– провести конкурс на кращу кімнату гуртожитку.

3. У галузі забезпечення економічно-побутових умов студентів:

– забезпечити регулярне відвідування студентами лазні не менше як 2 рази на місяць та домовитися про пільги на стрижку і гоління;

– організувати при технікумі пральню;

– забезпечити всіх студентів гуртожитками та постільною білизною, яку змінювати не менше як 3 рази на 2 місяці;

– домогтися покращення харчування студентів;

– докласти всіх зусиль для забезпечення молоді взуттям, одягом і канцтоварами;

– вивчити матеріальний стан кожного студента для правильного і своєчасного розподілу стипендії¹⁹.

У ПТ приділяли увагу атеїстичній пропаганді. Одним із центрів у проведеному антирелігійній роботі у регіоні був Житомирський єврейський ПТ. Так, у травні 1933 р. повідомлялося про 10 виступів викладачів та студентів на місцевих підприємствах: імені 1 Травня, «Червоний чоботар», «Промкоопдереву», «Кустшвей», «Червоний Жовтень», в колгоспі «Друкар», клубі «Древо». Присутні слухали доповіді на теми: «Маркс та Ленін про релігію», «Друга п'ятирічка та релігія», «Походження життя на Землі». Було випущено 2 антирелігійні газети (на фабриці імені 1 Травня, в колгоспі «Друкар»), організовано 2 гуртки «войовничих безвірників» («Промкоопдереву», «Кустшвей»), проведено радіомітинг «2-а п'ятирічка та релігії». За дорученням міського бюро «Спілки войовничих безвірників» у колгоспі було організовано виставу та фотовиставку на тему «Класова роль та шляхи її відмирання». ПТ провів також соцзмагання серед осередків «юних безвірників» єврейських шкіл на краще проведення антирелігійної кампанії. Студенти П курсу шкільного відділу підвели підсумки змагань. Крім того, молодь провела бесіди на антирелігійні теми з піонерами у піонерському клубі²⁰. У вересні-грудні 1935 р. силами викладачів і студентів було проведено 25 антирелігійних вечірок на підприємствах та школах, а також одну загальноміську вечірку²¹.

У Житомирському єврейському ПТ проводилася й інтернаціональна робота, зокрема на польських однорічних курсах й українських курсах з перепідготовки вчителів. Відбувалися спільні вечірки, культпоходи до театру, практикувалося загальне користування їдальнею та інтернатом²².

Молодь залучали до участі в загальнодержавних ідеологічних кампаніях. Так, у жовтні 1933 р. в одному із номерів газети «За більшовицьку молодь» йшлося про те, що студенти Житомирського єврейського ПТ на 122%

виконали план мобілізації коштів за IV квартал²³. У 1935 р. молодь взяла участь у підписці «нового державного займу»²⁴. В березні 1933 р. колектив того ж навчального закладу урочисто святкував 115-річчя з дня народження Карла Маркса. 14 березня було проведено теоретичну «одноденку» на теми: «Діалектичний матеріалізм у вченні Карла Маркса», «Карл Маркс про диктатуру пролетаріату», «К.Маркс і єв[рейське] питання». Того ж дня відбулися урочисті збори, на які прибули й вчителі єврейських шкіл. Присутні заслухали доповіді: «Життя та діяльність Карла Маркса», «Економічне вчення Карла Маркса», «Педагогічна спадщина Карла Маркса». Було організовано виставку літератури, присвячену ювілярові. Викладачі та студенти організували урочистості на підшефних місцевих підприємствах, у колгоспі «Друкар»²⁵.

Студентів залучали і до участі у мітингах, на яких обговорювали обвинувачувальні вирок у справах різних «центрів», «блоків», «організацій». Так, 17 січня 1935 р. студенти і викладачі Житомирського єврейського ПТ зібралися, щоб заслухати вирок у справі «контрреволюційної зінов'євської троцькістської групи», яку звинувачували у вбивстві С.М.Кірова. Присутні з «гнівом констату[вали] факт повної зради робітничого класу зі сторони керівників зінов'євської опозиції Каменєва, Зінов'єва і їм подібних»²⁶. 25 січня 1937 р. відбувся мітинг, присвячений судовому процесу над «троцькістським «паралельним» центром». Серед виступаючих був і студент Брухман, який, зокрема, зазначив: «23 січня сіли на лаву підсудних «мерзотні троцькісти», які хотіли підірвати соціалістичне будівництво. Їх зрада прирівнюється до зради іспанських фашистських генералів Франко і інш... Вони хотіли вбити найкращого генія людства тов. Сталіна та привести країну до загибелі. Але цього їм не вдалося виконати... Троцькізм – це бур'ян з нашої країни, який треба вирвати з корнем. Захищати партію від опортуністів – це є заповіти тов. Леніна, який був повністю переведений в життя великим Сталіним. Ми, молодь, приєднуємо свій голос до голосу 170 мільйонів народу й вимагаємо вищої кари. Смерть мерзотним фашистам»²⁷.

Окремих студентів, які допускали антирадянські вислови, відрахували з технікуму. Так, у листопаді 1934 р. студентка Житомирського єврейського ПТ Остайгер у загальноніському розподільникові хліба звернулася до одновірців: «Підемо, поки ці «арейлім» (єврейський шовіністичний вислів щодо неєвреїв) не одержать хліб, ми нічого не доб'ємося»²⁸. Тоді ж як «зривача дисципліни» відрахували третьокурсницю Малінську²⁹. У 1933 р. технікум покинув один «політично невтриманий» студент (на жаль, його прізвище не вказане)³⁰.

У 1934 р. на різних рівнях, починаючи з Бердичівських міських комітетів ЛКСМУ і КП(б)У і завершуючи НКО УСРР, розглядалась справа щодо злочинних вчинків директора Бердичівського ПТ Соболюка, секретаря осередку ЛКСМУ Квака і голови профкому Зубюка. Зокрема, влітку того року двоє останніх присвоїли понад 620 хлібних карток через складання фіктивних списків на студентів, які затверджувалися директором³¹. Частина їх

вони роздали своїм родичам, а решту продали і «жили на широку ногу»³². Крім того, Квак і завідувач соціально-побутового сектору Ткачук продали 1500 зошитів, які надійшли в профком для потреб студентів. Виручені кошти вони «розбазарили». Квак ліквідував також касу взаємодопомоги (створена у 1933 р.). Кошти, які залишилися у касі (90 крб.), він використав у власних цілях³³. Повідомлялося також, що Соболюк видав Ткачуку і Кваку 150 крб., які студенти заробили, працюючи влітку у військовому кооперативному господарстві («Военкоопхоз»). У свою чергу, директор присвоїв собі одну свиню із трьох, а також частину картоплі, які надали студентам за роботу у цьому господарстві³⁴. Соболюк доручав цим «шкідникам» печатку, яку вони використовували для підробки документів³⁵. Соболюк вів аморальний спосіб життя. Під час свята випуску, Жовтневих свят влаштував серед студентів випивки³⁶. Керівник допускав грубощі у стосунках зі студентками і робив з ними те, чого «не слід робити людині, що займає таку почесну посаду – директора радянського вишу, що готує молоді кадри»³⁷. Зокрема, він мав інтимні стосунки зі студенткою Бережнюк (донькою священика), яку залучав до вживання алкоголю. Невдовзі Соболюк висунув Бережнюк на посаду голови профкому, звільнивши Зубюка³⁸.

У технікумі мав місце «повний зажим критики і самокритики». Соболюк застосовував систематичне залякування студентів, які намагалися «викрити шкідництво». Наприклад, у комсомольця Босенка, який на зборах студентства технікуму розповів про «антирадянські дії» Квака, директор забрав комсомольський квиток і зняв з нього стипендію терміном на 2 місяці. Наступного дня Квак виключив Босенка з комсомолу³⁹. За таку ж провину зняли з посади завідувачку бібліотеки студентку Майстер, залишивши її без стипендіального забезпечення. Комсомолку Костенко за інформування міськкому комсомолу про окремі недоліки у роботі технікуму Соболюк піддав на зборах різкій критиці і погрожував відрахувати із закладу⁴⁰. Директор практикував також систему штрафів карав окремих студентів, цілі групи та курси). Штрафували також голова профкому і секретар комітету комсомолу⁴¹. Мали місце ряд зловживань із виплатою стипендій: стипендії більшого розміру виплачували родичам та знайомим Соболюка, меншого – студентам-відмінникам. Практикувалося подріблення стипендій⁴².

Такі дії Соболюка призвели до «низької трудової дисципліни, частих прогулів з боку лектури та студентства, низької успішності, пригніченого настрою студентства і повного занепаду роботи громадських організацій і масово-політичної виховної роботи в технікумі»⁴³. Тому в 1935 р. бюро Вінницького обкому КП(б)У «за протаскування контрреволюційних фашистських теорій рядом лекторів і за ряд господарчих зловживань в технікумі» своєю постановою виключило Соболюка із партії і відповідно зняло з посади директора⁴⁴. Ще раніше, 12 листопада 1934 р. за «притуплення класової пильності, замазування справи розбазарювання державного хліба та невизнання своїх помилок» бюро комітету комсомолу педтехнікуму зняло

з посади секретаря Квака, виключивши його з комсомолу⁴⁵. Через два тижні, 26 листопада бюро міського комітету ЛКСМУ за «загублення класової пильності, за припущення грубого адміністрування, штрафування студентів, за побутовий розклад, неерагування на протаскування антипартійної, контрреволюційної, націоналістичної пропаганди» своєю постановою розпустило комітет комсомолу Бердичівського ПТ. Крім того, вирішили порушити клопотання перед міськпрофрадою про розпуск профкому технікуму. З комсомолу виключили Ткачука і Бережнюк⁴⁶.

Певну увагу у технікумах приділяли громадській роботі. Так, у Житомирському єврейському ПТ функціонували осередки громадських організацій ТСО «Авіахім», МОДР, «Безвірник», Український Червоний Хрест. Про їхню роботу, на жаль, обмаль інформації. Відомо лише, що ТСО «Авіахім» у вересні-грудні 1935 р. вдалося зібрати 300 крб. членських внесків⁴⁷. Все ж робота осередку була незадовільною, насамперед через слабку роботу керівника Шульги⁴⁸. Функціонували також гуртки – військовий, фізкультурний, літературний, педагогічний, математичний, драматичний, балетний, які працювали згідно календарного плану. Що стосується першого гуртка, то впродовж вересня-грудня 1935 р. нормативи на отримання значка «Ворошиловський стрілець» виконали 7 осіб, ГТО – 30⁴⁹.

У Бердичівському ПТ теж працювали осередки громадських організацій і гуртки, але всі вони «спали»⁵⁰. У цьому ж закладі слабо розвивався стрілецький спорт⁵¹.

Студентство передплачувало періодику. Так, у 1932 р. молодь Житомирського єврейського ПТ виписувала дві центральні газети (одна українською мовою, інша – єврейською), єврейську – «Пролетаріше фон»⁵². У 1935 р. крім загальнодержавних газет студенти передплачували 20 примірників газети «Комсомолец України», 100 – «Юна гвардія». Крім того, вони виписали 200 примірників шеститомника праць В.І.Леніна і 55 примірників – однотомного зібрання праць В.І. Леніна і Й.В. Сталіна⁵³. Виходили у закладі і стінгазети. Зокрема, у вересні-грудні 1936 р. вийшло 4 загально-технікумівських і 26 курсових газет⁵⁴.

Регулярно проводилися культпоходи до місцевого театру⁵⁵, кінотеатру, масові вечори. Наприклад, восени – у грудні 1935 р. у Житомирському єврейському ПТ відбулося 16 вечорів, приурочених італійсько-абісіньському конфлікту, А. Барбюсу, Л.Толстому, М.Островському тощо. На одному з вечорів після перегляду п'єс «Аристократи», «Горе від розуму» відбувся диспут. Крім того, було проведено зустріч з дитячою комуною ім. Щорса, антирелігійні та інтернаціональні вечори спільно з слухачами робітфаку, 4 літературних вечори. Практикувалося проведення конференцій читачів художньої літератури⁵⁶.

Не залишалася поза увагою педтехнікумів шефська робота. Наприклад, молодь Житомирського єврейського ПТ навесні 1933 р. брала участь в посівній кампанії у підшефному колгоспі с. Альбіновка та єврейському колгоспі «Друкар». Зокрема, студенти складали плани проведення сівби,

у вихідні дні виконували польові роботи. У колгоспі «Друкар» організували гуртки агромінімуму, провели для колгоспників екскурсію в оранжерею технікуму, виголошували доповіді під час «революційних» свят, випускали стінгазети, проводили антирелігійну роботу, котра активізувалася напередодні пасхальних свят⁵⁷. У 1935 р. студенти читали доповіді на підприємстві «Червоний Жовтень», у клубі кустарів, колгоспі «Друкар», проводили вечори у будинку профради, на заводі ім. Сталіна, в школах міста, колгоспі «Друкар». Для роботи у єврейських школах з середовища студентства виділили 14 піонервожатих⁵⁸.

Студентство Бердичівського ПТ навесні 1933 р. брало участь у кампаніях хлібозаготівлі. Під час сівби було організовано студентські бригади, які виїжджали у підшефні села. У свої бригади об'єднувалися студенти дошкільного відділу, які під час сівби обслуговували дитсадки. Створювали також і мистецькі бригади⁵⁹.

Складним було матеріальне становище студентів педтехнікумів. Насамперед, дошкуляла нестача житла. Так, у 1931 р. студенти-першокурсники Бердичівського ПТ через нестачу місць у гуртожитку жили у навчальному приміщенні закладу в аудиторіях по 20-50 осіб. Спали вони на нарах без матраців і ковдр⁶⁰. Незадовільним був побут студентів, які мешкали у гуртожитках. Зокрема, в 1932 р. у журналі «Студент революції» двоє невідомих дописувачів писали: «В гуртожитку вже другий місяць немає світла, вікна без шкла, гуртожитки майже не опалюють, через що панує завжди холод. Три місяці студенти гуртожитку без води. Рідко коли студенти приходять в технікум вмиті. А як дістануть коли з труднощами води, то вмиваючись, ллють воду прямо на підлогу, бо нема умивальника. У таких побутових умовах живуть студенти нашого технікуму. У таких умовах студіюємо науку. Студентство хвилюється, були випадки, що студенти окремих гуртожитків масово не приходили в технікум. За таких жахливих умов продуктивність праці студентства падає до нуля»⁶¹. Не кращим було становище гуртожитків і в 1934 р.: «Більшість гуртожитків в поганому стані. Належного ремонту проведено не було, кришу не відремонтували, кімнати великі і печі не обладнані. Подвійних вікон немає. Частина вікон покриті фанерою. Ліжки не обладнані дошками, частина ліжок покриті дручками і залізними прутами. Світлом гуртожитки не забезпечені»⁶².

У середині грудня 1934 р. Бердичівський ПТ мав 6 гуртожитків, які знаходилися за адресами: вулиці Корнеслівська, 5; Лібкнехта, 32; Пушкінська, 31; Іванівська, 19; Мала Юридична, 13; Чуднівська, 34. Площа гуртожитку №1 складала 447 м², на якій проживали 78 студентів, гуртожитку №2 – відповідно 220 і 61, №3 – 86 і 59, №4 – 210 і 56, №5 – 256 і 58; №6 – 140 і 39. У деяких гуртожитках не було подвійних рам. Вони опалювалися торфом, що призводило до забруднень приміщень. Не вистачало меблів, постільної білизни (див. табл. 1).

У 1935 р. на 564 студентів у гуртожитках було лише 320 місць⁶⁴.

**Інформація про забезпечення студентів Бердичівського ПТ
меблями, постільною білизною (15 грудня 1934 р.)**

Гуртожитки	Кількість						
	столів	стілців	тумбочок	ліжок	матраців	простирадл	ковдр
№1	11	58	15	77	77	71	29
№2	11	52	11	61	61	61	61
№3	12	40	8	59	59	59	56
№4	14	43	8	56	56	66	56
№5	7	60	9	58	58	58	58
№6	6	35	1	39	39	39	39

Не кращим було становище з гуртожитками і в Житомирському єврейському ПТ. У квітні 1932 р. дописувач газети «Радянська Волинь» П.Стемпківський, відвідавши гуртожиток по вул. Мало-Чуднівська, писав: «Гуртожиток зовсім неупорядкований, у кімнатах брудно... Гуртожиток більше нагадує кладову, ніж житлове приміщення. У кімнатах – дуже тісно»⁶⁵. Наступного року студенти проживали у 2 гуртожитках. У гуртожитку №1 (вул. Карла Маркса, 8) було 3 кімнати загальною площею 64 м², у гуртожитку № 2 (вул. Леніна, 12) – відповідно 15 і 510. У них мешкали 100 студентів. Потребували гуртожитку ще 200 осіб. Обладнання гуртожитків було недостатнім: 55 ковдр, 70 матраців, 120 наволочок. Не було жодного простирадла⁶⁶.

У Коростишівському ПТ у липні 1933 р. гуртожиток міг розмістити 167 студентів. Водночас, житлової площі потребували 215 осіб⁶⁷.

Досить складно було забезпечити студентство харчуванням. Бердичівський і Житомирський єврейський ПТ утримували власні господарства для забезпечення студентів продуктами. В останньому закладі площа допоміжного господарства складала 4 га землі. Коростишівський ПТ мав 15,85 га⁶⁸. У Бердичівському ПТ у середині 30-х рр. господарство було в повному занепаді. Заклад мав двох коней, однак один з них невдовзі загинув⁶⁹.

Харчування в їдальнях було недостатнім, особливо голодного 1933 року. Обіди були малокалорійними; інколи їх зовсім не було. У січні того ж року молодь Бердичівського ПТ отримувала хліб в обсязі лише 150-300 грам. Навесні хлібний пайок зріс до 400 гр.⁷⁰ Студентство Житомирського єврейського ПТ харчувалося в їдальні сітки громадського харчування. Сніданок, обід і вечеря вартували 1 крб. 30 коп. на день⁷¹. В 1934 р. у закладі збудували і облаштували власну їдальню. Того ж року відкрили пральню⁷².

Частина студентів отримували державні стипендії, середній розмір якої у грудні 1934 р. у Бердичівському ПТ становив 26-29 крб. на місяць. Студенти-відмінники щомісяця отримували 56 крб. Однак їх ледь вистачало, щоб оплатити передплату газет, на що витрачали 2 крб. 50 коп., обліга-

цій – 4 крб. За проживання у гуртожитку сплачували 1 крб., забезпечення хлібом – 6 крб., обідами – 33 крб., користування перукарнею – 6 крб., лазнею – 50 коп.⁷³ Кращим студентам надавали іменні стипендії. Наприклад, у 1932 р. один із студентів Житомирського єврейського ПТ отримав стипендію імені Максима Горького⁷⁴.

Все ж частина студентів змушені були покинути навчання через важке матеріальне становище. Наприклад, у 1932-1933 н.р. через це стіни Житомирського єврейського ПТ залишили 12 студентів⁷⁵.

Таким чином, у 1930-ті рр. в педагогічних технікумах Житомирщини значну увагу приділяли партійній та політосвітній роботі у студентському середовищі. Серед пріоритетів у роботі цих закладів було проведення політнавчання, соцзмагань, атеїстичної пропаганди, інтернаціональної роботи. Молодь мобілізували для участі у загальнодержавних ідеологічних кампаніях, у мітингах, на яких «викривали ворогів народу». Більшість студентів працювали у гуртках, громадських організаціях, брали участь у шефській роботі. Досить складним було матеріальне становище молоді: відчувалися проблеми із забезпеченням її гуртожитками та харчуванням, недостатнім було стипендіальне забезпечення, що змусило частину студентства залишити навчання.

Примітки

1. Коляденко С.М. Кадрове забезпечення єврейських шкіл на Житомирщині в 20-30 рр. ХХ ст. / С.М.Коляденко // Житомир в історії Волині і України: тези Всеукр. наук. краєзнавч. конф., м. Житомир, 7-10 вересня 1994 р. / [редкол.: М.Ю.Костриця (відп. ред.), В.О.Єршов, В.С.Киричанський та ін.]. – Житомир: ЖО СЖУ, 1994. – С. 131.
2. Комарницький О.Б. Студентство педагогічних технікумів України на початку 30-х рр. ХХ ст. (на матеріалах журналу «Студент революції») / О.Б. Комарницький // Література та культура Полісся: зб. наук. пр. / [редкол.: Г.В.Самойленко (відп. ред. і упоряд.), М.К.Бойко, О.Д.Бойко та ін.]. – вип. 65: Соціальні аспекти регіонального та загальноукраїнського історико-культурного розвитку. – Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М.Гоголя, 2011. – С. 105-116.
3. Дмитрієв. Глибокий сон / Дмитрієв // Студент революції. – Харків. – 1931. – №19-20. – С. 30.
4. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 7.
5. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВО). – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 30; Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 50.
6. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 438. – Арк. 15.
7. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 76.
8. Державний архів Житомирської області (далі – ДАЖО). – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 5.
9. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1796. – Арк. 8.
10. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 5.
11. Там само. – Спр. 12. – Арк. 5, 7, 9зв.
12. Там само. – Спр. 6. – Арк. 10.

13. Дмитрієв. Глибокий сон... – С. 30; 3 купи листів (Мобілізований) // Студент революції. – 1931. – №15. – С. 33.
14. ДАВО. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 457. – Арк. 47.
15. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1796. – Арк. 9.
16. Там само. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 94.
17. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.
18. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 24зв.
19. ДАВО. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 444. – Арк. 72-73.
20. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 92.
21. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8.
22. Там само. – Спр. 2. – Арк. 7.
23. Колектив педтехнікуму виконав завдання IV кварталу // За більшовицьку молодь. – Житомир. – 1933. – 21 жовтня. – №9. – С. 2.
24. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 9.
25. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 91.
26. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 1.
27. Там само. – Спр. 11. – Арк. 1.
28. Там само. – Спр. 2. – Арк. 8.
29. Там само. – Арк. 7.
30. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 76.
31. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 34.
32. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 33.
33. Там само. – Арк. 52зв.
34. Там само. – Арк. 51.
35. Там само. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 34.
36. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 245 – Арк. 50зв.
37. Там само. – Арк. 33.
38. Там само. – Арк. 50зв.-51.
39. Там само. – Арк. 34.
40. Там само. – Арк. 33.
41. Там само. – Арк. 40.
42. Там само. – Арк. 51.
43. Там само. – Арк. 36.
44. Там само. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 37-38.
45. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 245. – Арк. 34.
46. Там само. – Арк. 35.
47. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 7.
48. Там само. – Спр. 5. – Арк. 36.
49. Там само. – Спр. 6. – Арк. 7.
50. Дмитрієв. Глибокий сон... – С. 30.
51. ДАВО. – Ф.Р. 1179. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 165.
52. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1796. – Арк. 8.
53. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 5.
54. Там само. – Арк. 6.
55. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1796. – Арк. 8.
56. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 6.
57. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 87.
58. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8.

59. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 25.
60. Поз. Студенти голосують... ногами /Поз // Студент революції. – 1931. – №33 – С. 31.
61. К.С. та Т.Б. Цілковита бездіяльність / К.С. та Т.Б. // Там само. – 1932. – №1. – С. 22.
62. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 35.
63. Там само. – Спр. 493. – Арк. 45.
64. Там само. – Ф.П. 457. – Оп. 1. – Спр. 437. – Арк. 7; Спр. 447. – Арк. 32.
65. Стемпківський П. Санітарний стан гуртожитків еapedтехнікуму незадовільний / П.Стемпківський // Радянська Волинь. – Житомир. – 1932. – 19 квітня. – №54 (2300). – С. 2.
66. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 68.
67. Там само. – Спр. 329. – Арк. 26.
68. Там само. – Арк. 51.
69. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 608. – Арк. 35.
70. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 10. – Спр. 1521. – Арк. 25.
71. Там само. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 69.
72. ДАЖО. – Ф.П. 215. – Оп. 1. – Спр. 2. – Арк. 7.
73. ДАВО. – Ф.П. 136. – Оп. 6. – Спр. 493. – Арк. 45.
74. М.Х. Готуємось до ювілею М.Горького / М.Х. //Радянська Волинь. – 1932. – 23 вересня. – №132 (2378). – С. 2.
75. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 11. – Спр. 326. – Арк. 76.

Summary

The article deals with the different forms students' party and political activity in pedagogical technical schools of Zhytomyr. This article shows the students' activity in groups, public organizations, the situation of their habitation, feed and grants.

Key words: *students, technical school, communists, campaign, grant.*

Одержано 17 листопада 2012 р.

УДК 94(477.43) “1944/1945”

В.С. Прокопчук

ВНЕСОК ДУНАЇВЧАН – ПРАЦІВНИКІВ ТИЛУ У ПЕРЕМОГУ НАД НАЦИЗМОМ (1944-1945 рр.)

У статті проаналізована діяльність партійних і радянських органів, трудових колективів Дунаєвцького району Кам'янець-Подільської області з надання в 1944-1945 рр. допомоги фронту в розгромі нацистської Німеччини.

Ключові слова: *Велика Вітчизняна війна, окупація, втрати, Перемога, відбудова.*

Тема «Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни» знайшла відображення в низці публікацій¹. Мета цієї статті – показати внесок трудящих